

Magdalena Szalbot

Uniwersytet Śląski
Katowice

Spoleczno-kulturowa specyfika przygranicznych miast podwójnych Europy jako problem badawczy

Zlokalizowane na terenie Europy ośrodki, przez które przebiega linia graniczna dwu państw, odznaczają się wartością udokumentowania i kompleksowego przebadania społeczno-kulturową odrębnością. Spośród innych miast wyróżnia je to, że stanowią wyjątkową przestrzeń kulturową. W ich obrębie zachodzą nigdzie indziej niespotykane lub niezachodzące z taką intensywnością procesy społeczno-kulturowe.

Jest wiele przyczyn, dla których etnologia na równi z innymi dyscyplinami powinna zaangażować się w analizowanie zjawisk i procesów społeczno-kulturowych ujawniających się w przygranicznych miastach podwójnych. Systematyczne, porównawcze studia w tym zakresie zapewnią również etnologom prawo głosu w podejmowanych obecnie dyskusjach na temat sposobów ulepszania relacji między mieszkańcami tworzącej się Europy bez granic.

Miasta podzielone granicą państwową ani obecnie, ani w przeszłości nie stanowiły często spotykanego typu miasta. W zestawieniu z całkowitą liczbą miast świata wszystkie, nawet dokładnie zliczone, utworzą i tak nieporównywalnie skromną pod względem liczebności grupę. Z literatury przedmiotu i innych materiałów pozyskanych na potrzeby rozpoczętych badań nad problematyką przy-

granicznych miast przegrodzonych granicą państwową wynika, że na terenie Europy zlokalizowanych jest kilkadziesiąt tego typu ośrodków¹. Choć różnią się między sobą strukturą przestrzenną, liczebnością populacji, okolicznościami podziału oraz sposobem przebiegu granicy, ich wspólną cechą jest przygraniczna lokalizacja. W tabeli 1. zestawiono 48 par europejskich przygranicznych miast podwójnych. Wykazem tym posługuje się Stowarzyszenie „City Twins”, powołane w celu ustanowienia płaszczyzny współpracy i wymiany doświadczeń pomiędzy tego typu ośrodkami przygranicznymi².

Tabela 1

Wykaz europejskich przygranicznych miast podwójnych

Nazwa miasta	Nazwa miasta	Nazwa miasta	Nazwa miasta
Frankfurt n. Odrą	Ślubice	Giurgiu	Ruse
Guben	Gubin	Oltenita	Tutrakan
Görlitz	Zgorzelec	Chilia Veche	Kilija
Náchod	Kudowa Zdrój	Periprava	Vilkovo
Český Těšín	Cieszyn	Kastanee	Edirne
Gmünd	Česka Velenice	Stari Dojran	Dojrani
Laufen	Oberndorf	Gevgelija	Evsoni
Buchs	Schaan / Vaduz	Dimitrovgrad	Kalotina
Laufenburg	Laufenburg	Imatra	Svetogorsk
Rheinfelden	Rheinfelden	Chaves	Verin
Martelange	Rombach / Martelange	Stasbourg	Kehl
Kerkrade	Herzogenrath	Terespol	Brześć
Baarle Hertog	Baarle Nassau	Lifford	Strabane
Hidasnemeti	Sena	Valença	Tui
Esztergom	Stúrovo	Irún / Hondarribia	Hendaye
Komárom	Komárno	Alcoutim	Sanlúcar de Guardiana
Bad Radkersburg	Gornja Radgona	Vila Real de Santo António	Ayamonte
Gorizia	Nova Gorica	Valka	Valga
Lendava	Rédics	Narva	Iwangoorod
Terezino	Barcs	Värtsilä	Vjartsilja
Kladovo	Drobeta Turnu Severin	Tornio	Haparanda
Calafat	Vidin	Karungi	Karunki
Bechet	Orjahovo	Juogsengi	Juogsenki
Zimnicea	Svištov	Käsresuando	Kaaresuvanto

¹ Zob. np.: H. S c h u l t z: *Stadt – Grenze – Fluss. Europäische Doppelstädte*. Berlin 2005; *European City Twins* [prezentacja Power Point 08C27_BALDAUF_PPT.ppt] [online]. Dostępna w Internecie: www.ec.europa.eu [dostęp: 30 XI 2008].

² *European City Twins...*

Celem rozważań jest wstępna próba określenia wspólnych cech wyróżniających europejskie miasta podzielone granicą państwową. Pytanie o ich społeczno-kulturową specyfikę zrodziło się podczas analizy wyników badań empirycznych i materiałów zastanych dotyczących następujących przygranicznych ośrodków:

- Cieszyn / Český Těšín (dalej: Czeski Cieszyn),
- Strasburg / Kehl,
- Komárno / Komárom,
- Słubice / Frankfurt n. Odrą,
- Zgorzelec / Görlitz,
- Guben / Gubin,
- Gorizia / Nova Gorica.

Wybór właśnie tych par przygranicznych miast podwójnych uwarunkowany był kilkoma czynnikami. Przede wszystkim wykorzystyłam możliwość obserwowania swojego rodzinnego miasta – Cieszyna i sąsiadującego z nim Czeskiego Cieszyna. Te „zrośnięte” polsko-czeską granicą nadolziańskie ośrodki od lat są obiektem moich systematycznych i wieloaspektowych badań etnologicznych. Drugim powodem jest dostępność literatury przedmiotu na temat interesującej mnie kategorii miast, a kolejnym – możliwość spożytkowania spostrzeżeń poczynionych przy okazji wizyt w kilku innych tego typu ośrodkach.

W większości prac dotyczących problematyki miejskiej nie zachodzi zazwyczaj potrzeba (re)definiowania i określania istoty miasta. Jednak gdy poświęcamy uwagę procesom społeczno-kulturowym charakterystycznym dla jego szczególnej – „dwumiejskiej” – postaci, wówczas niezbędne wydaje się ustalenie roboczej definicji i omówienie właściwych mu cech.

Przeźren każdego miasta poprzecinana jest mniej lub bardziej widocznymi granicami. Jednak przebiegająca przez miasto granica państwowa tworzy sytuację szczególnego typu. Na określenie miast, stanowiących przez wieki jednolity ośrodek, który jednak w pewnym momencie podzieliła międzypaństwowa linia demarkacyjna, stosowane są różne nazwy. W przeanalizowanych dotąd materiałach (literaturze przedmiotu, broszurach informacyjnych i promocyjnych, przewodnikach turystycznych itp.) określa się je m.in. następującymi pojęciami: „miasto przygraniczne” lub „graniczne”, przygraniczne „dwójmieście”³, „dwumieście” lub „dwumiasto”, „miasto podwójne”⁴ lub „miejscowość podwójna”, „miejska dwujedność”, „miasta bliźniacze”⁵ lub „miasta siostrzane”, „dwunarodowa para miast” itp. Wymienione określenia wskazują, że najważniejszą wyróżniającą

³ J. K a l o Ź: *Czeski Cieszyn – przegląd geograficzny*. V: *Studie a materiály k minulosti a vysýstavbě města*. Ostrava 1973, s. 421.

⁴ H. S c h u l t z: *Stadt – Grenze – Fluss. Europäische Doppelstädte...*

⁵ Takim określeniem posłużyli się organizatorzy międzynarodowej konferencji naukowej *Miasto – Granica – Rzeka. Bliźniacze miasta na nowych wewnętrznych granicach Unii Europejskiej*, która odbyła się 29 i 30 kwietnia 2004 roku w Collegium Polonicum w Słubicach.

je cechą jest ich przygraniczny i dwudzielny charakter, który generuje specyficzne procesy i zjawiska społeczno-kulturowe. Wymienione terminy mają mniej lub bardziej ugruntowaną tradycję użytkowania w języku polskim. Niektóre określenia są może niezbyt poprawnie brzmiącymi neologizmami, jednak w trafny i – co ważne – zwięzły sposób podkreślają specyficzny charakter tych miast. W dalszych rozważaniach będę posługiwać się również, zamiennie z innymi, opisowymi określeniami, terminem „dwumieście”⁶.

Z badań przeprowadzonych w 2004 roku wśród mieszkańców Cieszyna wynika, że znajomość polskich i zagranicznych „dwumieść”, podobnych w swej strukturze Cieszynowi i Czeskiemu Cieszynowi, jest niewielka⁷. Połowa 92-osobowej grupy informatorów stwierdziła, że nie zna lub nie pamięta nazw takich miast, choć nikt też nie utrzymywał, że w ogóle ich nie ma. Oprócz cieszyńskiego „dwumieścia”, które z oczywistych względów stanowiło najlepiej znany badanym przykład tego typu miasta, najczęściej wymieniane były: Zgorzelec, Słubice, Gubin, wraz ze wskazaniem lub częściej bez sąsiedniego miasta za granicą.

Na przykładzie ośrodków podzielonych granicą państwową można obserwować zarówno typowe dla czasów współczesnych miejskie zjawiska społeczno-kulturowe, jak i te specyficzne, wynikające z ich przygranicznego i dwudzielnego charakteru. Różna jest wielkość „dwumieść” – do grupy tej należą zarówno ośrodki duże, jak i nieprzekraczające 5 tys. mieszkańców miasteczka. Mimo swej różnorodności wszystkie „dwumieścia” borykają się z podobnymi problemami wynikającymi z obecności granicy.

Poszczególne miasta „zrośnięte” granicą w różnym stopniu były dotąd przedmiotem naukowych analiz⁸. Na gruncie rodzimej nauki do najlepiej przebadana-

⁶ Brak opracowania precyzyjnej terminologii odnoszącej się do analizowanej tu kategorii miast wynika z tego, że dostępne prace na ten temat mają w większości charakter monografii poświęconych konkretnym ośrodkom. Wyniki badań nie zostały dotychczas poddane generalizującemu ujęciu. Wiele przysługujących tym miastom określeń wywodzi się też z języka administracji, mediów oraz języka potocznego. Dalsze, szerzej zakrojone studia porównawcze będą wymagały szczegółowego wyjaśnienia siatki pojęciowej oraz rozpatrzenia i uzasadnienia naukowej wartości poszczególnych terminów.

⁷ Materiały z badań własnych przeprowadzonych w 2004 roku z zastosowaniem kwestionariusza wywiadu (archiwum autorki).

⁸ Zob. np.: K. J e r m a n: *Border Town of Nova Gorica and Its Role in Forming a New Urban Center: Nova Gorica in Its First Years after the Foundation*. W: „Studia Etnologiczne i Antropologiczne”. T. 8. Red. I. B u k o w s k a - F l o r e ń s k a. Katowice 2004, s. 37–46; A. L i p o w s k y: *Kehl und die Gartenschau. Eine Stadt verändert sich*. [b.m.w.] 2005; S. P f e i f f e r, E. O p i l o w s k a: *Zwei Seiten einer Stadt. Görlitz – Zgorzelec | Dwie strony miasta, Görlitz – Zgorzelec*. Dresden 2006; J. M a k a r o: *Gubin – miasto graniczne: studium socjologiczne*. Wrocław 2007; *Gubin: zarys historii miasta*. Red. Cz. O s ę k o w s k i. Zielona Góra 1987; *Słubice 1945–1995*. Red. M. R u t o w s k a. Słubice 1996; J. K a c z m a r e k: *Europamiasto Gubin-Guben – model zjednoczonej Europy?* W: *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej – kontynuacje i wyzwania*. Red. J. L e s z k o w i c z - B a c z y ń s k i. T. 2. Zielona Góra 2001, s. 369–378; F. K ł o s o w s k i: *Usługi w miastach granicznych Cieszyn i Czeski Cieszyn*. W: *Problemy społeczno-demograficzne*

nych (przede wszystkim z perspektywy socjologicznej) należą miejscowości z pogranicza polsko-niemieckiego⁹. Analizując te materiały, pozyskałam wiele informacji na temat właściwych im cech wspólnych.

W podręcznikach do historii powszechnej zazwyczaj nie porusza się problemów przegradzania granicą miast leżących na terytorium, które stanowiło przedmiot sporu między dwoma sąsiadującymi państwami. Powstanie „dwumieść” jest „skutkiem ubocznym” arbitralnego wytyczania nowych granic w związku z wygaszaniem konfliktów międzynarodowych. Przy wytyczaniu nowego przebiegu granicy nie zawsze możliwe było „wyminięcie” pojawiającego się na jej drodze miasta. Jeśli przez miasto leżące na poddawanym podziałowi obszarze przepływała rzeka, jej bieg niejako „podpowiadał” sposób wytyczenia granicy między państwami. Linia podziału na rzece, w tym nowym sztucznym układzie, wydawała się w wielu przypadkach najbardziej „naturalnym” rozwiązaniem.

W XX wieku wiele przygranicznych europejskich miast podwójnych powstało po pierwszej lub drugiej wojnie światowej. Niektóre „dwumieścia” stanowią kulturalne stolice mniejszości narodowych, zasiedziały „po nie swojej stronie gra-

pogranicza polsko-czeskiego na przykładzie Śląska Cieszyńskiego. Red. J. Runge. Katowice 2001, s. 189–191; S. Lisiecki: *Euromiasto Gubin-Guben. Problem niemieckiego dziedzictwa kulturowego*. W: *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej. Kontynuacje*. Red. L. Gołdyka. Zielona Góra 1999, s. 487–496; M. Zielińska: *Dynamika i kierunek przemian pozaszkolnej aktywności młodzieży w mieście przygranicznym*. W: *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej*. Red. L. Gołdyka, J. Leszkowicz-Baczyński, L. Szczegóła, M. Zielińska. Zielona Góra 1997, s. 179–189.

⁹ Zob. np.: M. Guz-Vetter: *Polsko-niemieckie pogranicze: szanse i zagrożenia w perspektywie przystąpienia Polski do Unii Europejskiej*. Warszawa 2002; Red. Z. Kurcz: *Wybrane problemy życia społecznego na pograniczach*. Wrocław 2002; J. Kurzępa: *Socjopatologia pogranicza: zmiany w życiu społeczności zachodniego pogranicza: studium socjologiczne*. Zielona Góra 2007; K. Lisowski: *Orientacje aksjologiczne młodzieży miasta przygranicznego*. Zielona Góra 2004; S. Małarski: *Polskie miasta nadodrzańskie w nadgranicznych euroregionach polsko-niemieckich. Aspekty prawno-organizacyjne*. W: *Zarządzanie gospodarką miejską i prawne podstawy funkcjonowania miasta*. Red. J. Słodczyk, Z. Jakubczyk. Opole 2002, s. 255–260; H. Powęska, T. Komornicki: *Przejścia graniczne Kostrzyn, Ślubice, Świecko, Gubin – podstawowe funkcje i strefa oddziaływania na terenie Polski i Niemiec*. Warszawa 1996; A. Sadowski: *Od miast przygranicznych do miast pogranicza. (Na podstawie miast obszaru przygranicznego wschodniej Polski)*. W: „Pogranicze. Studia Społeczne”. T. 5. Red. A. Sadowski. Białystok 1996, s. 5–23; *Strefa pogranicza Polska–Czechy: procesy transformacji i rozwoju: materiały z konferencji międzynarodowej Opole – Ostrawa 19–21 kwietnia 1995 r.* Red. K. Heffner, W. Drobek. Opole 1996; J. Kwiatkowski: *Komplementarność miast granicznych jako problem polityki kształtowania przestrzeni i socjologii*. W: *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej...*, s. 79–101. Wiele informacji na temat zjawisk i procesów przygranicznych zawarty jest również w: *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej...*; *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej – kontynuacje...*; *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej: kontynuacje i wyzwania*. T. 1–2...; *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej: teorie, studia, interpretacje*. Red. M. Zielińska. t. 1–2. Zielona Góra 2003; *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej: nowe pogranicza?* Red. Ż. Leszkowicz-Baczyńska. Zielona Góra 2005; *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej: pogranicza Polski w integrującej się Europie*. Red. M. Zielińska, B. Trzop, K. Lisowski. Zielona Góra 2007.

nicy”. Wprowadzenie linii demarkacyjnej w przestrzeń miejską w wielu przypadkach doprowadziło do odseparowania od historycznego centrum miasta jego nowszych dzielnic oraz przedmieść. Z wyodrębnionych fragmentów powstawało samodzielne miasto. Wydzielenie z jednego miasta dwóch niezależnych organizmów początkowo utrudniało ich normalne funkcjonowanie. Tuż po podziale wiele tego typu miast borykało się z różnymi problemami wynikającymi z rozłączenia elementów infrastruktury komunalnej.

Charakter przygranicznego sąsiedztwa był uzależniony od geopolitycznej lokalizacji każdego z miast podzielonych oraz od stopnia przepuszczalności granicy. Wymienione czynniki warunkowały też formę i czas inicjowania przygranicznej współpracy. Motywy pierwszych przygranicznych kontaktów w większości „dwumieść” były podobne – dotyczyły przede wszystkim sfery komunalnej oraz ekonomiczno-gospodarczej. Z przeprowadzonej analizy przypadków przygranicznych ośrodków (Cieszyn / Český Těšín; Strasburg / Kehl; Komárno / Komárom; Słubice / Frankfurt n. Odrą; Zgorzelec / Görlitz; Guben / Gubin; Gorizia / Nova Gorica) wynika, że formalną „dwumiejską” współpracę – tuż po podziale – wymuszała konieczność przeprowadzania technicznych uzgodnień w zakresie funkcjonowania infrastruktury miejskiej. Później przychodził czas zawierania oficjalnych umów, które jednak w niewielkim stopniu znosiły wzajemną izolację. Trzeci, bliższy naszym czasom etap polegał na otwieraniu granic, intensyfikowaniu różnych form współpracy oraz przechodzeniu od form współdziałania instytucjonalnego do opartego na codziennych kontaktach między mieszkańcami.

Przygraniczne „dwumieścia” są swoistymi „laboratoriami kulturowymi”, w których na co dzień istnieje możliwość obserwowania interesujących zjawisk transgranicznych. Większość europejskich miast dwudzielnych wyróżnia: dwukulturowość, dwujęzyczność, a do niedawna – dwuwalutowość. Przekroczenie granicy oznacza zetknięcie się z inną architekturą, obyczajami i stylem życia członków zbiorowości, którzy żyją innymi problemami, nagłaśnianymi przez odmienne po obu stronach granicy media. „Z lotu ptaka” ośrodki te wyglądają jak inne miasta i nic nie zdradza, że przepływająca przez niektóre z nich rzeka pełni funkcję granicy.

Wraz ze wzrostem stopnia przepuszczalności śródmiejskiej granicy umacnia się tranzytowa oraz turystyczna pozycja takich miast. O tym, że znajdujemy się w przygranicznym „dwumieściu”, przypominają różne sytuacje życia codziennego. Przykładowo, w pobliżu granicy telefon komórkowy może automatycznie zacząć odbierać zasięg operatora zagranicznej sieci. W każdym wydaniu prasy lokalnej oprócz bieżących informacji znajdziemy również doniesienia o przypadkach łamania przepisów granicznych. Z czasem przyzwyczaimy się do dwujęzyczności szaty informacyjnej miasta czy też większego nasycenia jego przestrzeni kantorami wymiany walut, przechowalniami bagażu i innymi punktami obsługi ruchu przygranicznego. Przestanie nas też dziwić, że w sąsiedztwie mieszkają małżeństwa mieszane narodowościowo. Nawet krótka wizyta w którymś z przy-

granicznych „dwumieść” nasuwa liczne pytania natury praktycznej, których nie zadalibyśmy sobie, przebywając w mieście niepodzielonym granicą, takie jak: Czy możliwy jest przejazd tą samą taksówką z jednego do drugiego miasta, czy też w określonym miejscu należy przesiąść się do zagranicznej „taryfy”? Czy szybciej i taniej będzie wysłać list do adresata w mieście po drugiej stronie granicy pocztą, czy raczej dostarczyć go osobiście? Dłuższy pobyt w każdym z przygranicznych miast podwójnych wyjaśnia większość tego typu wątpliwości. Upłynie jednak nieco czasu, zanim przygraniczne środowisko „dwumiejskie” zaczniemy postrzegać z pominięciem sloganów reklamowych z przewodnika turystycznego. W codziennym obrazie miejskiej rzeczywistości przygranicznej dostrzeżemy liczne asymetrie i problemy mieszkających tu ludzi. Uświadomimy sobie przede wszystkim handlowe podłoże ich codziennych kontaktów. Zauważymy też więcej negatywnych aspektów przygranicznego sąsiedztwa, które zaprzeczają podkreślanej na każdym kroku przez lokalne władze woli współpracy. Zrozumiałe staną się przyczyny codziennych trudności, przekładających się na niepozabawione uprzedzeń, nieufności lub niechęci kontakty między najbliższymi zagranicznymi sąsiadami.

Dokonujące się w skali makro po jednej, a czasem po obu stronach granicy przemiany polityczne, ustrojowe i gospodarcze w przygranicznych „dwumieściach” wyzwalają niezwykle dynamiczne i różnorodne procesy społeczno-kulturowe. Przykładowo, lata dziewięćdziesiąte XX wieku w „dwumieściach” z obrzeży byłego bloku komunistycznego oznaczały początek jeszcze gwałtowniejszych niż w głębi kraju zmian. Szczególnie przykłady polskich „dwumieść” z pogranicza zachodniego i południowego pokazują, jakie skutki przyniosło wprowadzenie gospodarki wolnorynkowej połączone z otwarciem granic. Dostosowanie miejscowych usług do potrzeb coraz częściej zjawiających się i dobrze płacących zagranicznych sąsiadów, powstawanie nowych podmiotów gospodarczych, o których sukcesie w warunkach przygranicznych przesądziła umiejętność „zrobienia interesu” na istniejących różnicach cenowych, uaktywnienie się w roli „mrówek” lub „dromaderów” rzesz bezrobotnych, trudniących się przenoszeniem na zamówienie tańszych po drugiej stronie towarów – to zaledwie kilka, najlepiej znanych, zjawisk, które nadają swoistego charakteru życiu codziennemu w przygranicznych „dwumieściach”.

W mediach temat miast podzielonych granicą powraca m.in. przy okazji omawiania problemu „turystyki medycznej”, podejmowanej w celu korzystania ze świadczeń na wyższym poziomie w zagranicznych szpitalach i klinikach, oraz w związku z tracącym lub okresowo zyskującym na znaczeniu handlu przygranicznym, a także wraz z kumulowaniem się wszelkiego rodzaju patologii¹⁰. Niechlubną etykietką takich miast są np. licznie działające po jednej stronie granicy agencje towarzyskie i widoczne regularnie w określonych punktach miasta „pra-

¹⁰ Zob. np. J. K u r z ę p a: *Socjopatologia pogranicza...*

cownice” tychże „instytucji”, z których usług korzystają zagraniczni „klienci”. W ośrodkach przygranicznych częste są: przypadki podejmowania przez miejscową ludność pracy w „szarej strefie” u bogatszych sąsiadów, próby nielegalnego przekraczania granicy oraz inne przygraniczne procedury, w tym np.: kradzież na zlecenie, przemyt ludzi i towarów oraz działalność mafii samochodowych. Listę problemów takich miast wydłużają bardziej przyziemne trudności, takie jak napięcia i konflikty między przygranicznymi sąsiadami czy też przyjmowanie się swoistego relatywizmu etycznego, decydującego o innym niż w głębi kraju pojmowaniu pojęcia „zaradność życiowa”¹¹. Jeszcze nie tak dawno, przed przystąpieniem przygranicznych miast „bliźniaczych” z rejonu Europy Środkowo-Wschodniej do strefy Schengen, życie ich mieszkańcom utrudniało codzienne „zakorkowanie” miasta samochodami kierującymi się do granicy, wykupywanie przez zagranicznych sąsiadów określonych towarów, które „po ich stronie” były (i często nadal są) droższe, oraz bolesna świadomość, że kończący się rozkwit przygranicznych targowisk uczynił z pracujących tam ludzi „zakładników handlu bazarowego”¹². Przygraniczne stosunki „dwumiejskie” psują codzienne „zderzenia” kulturowe, ujawniające kompleksy własne i sąsiadów oraz niechęć do utrzymywania raczej wymuszonych niż spontanicznie nawiązywanych dobrosąsiedzkich relacji¹³. Przeszkodą bywa też bierność władz mniej zamożnej części „dwumieścia”, które oczekują wsparcia i inicjowania wszelkich wspólnych działań przez zagranicznego partnera.

Przeciwagą dla przywołanych tu negatywnych zjawisk, charakterystycznych dla wielu spośród poddanych analizie przygranicznych „dwumieść”, są planowe przedsięwzięcia, wywierające pozytywny wpływ na rozwój miast przygranicznych. W materiałach akcentujących tę drugą, jaśniejszą stronę przygranicznego „dwumiejskiego” współżycia uwaga kierowana jest m.in. na: pozytywne skutki, jakie przyniosła aktywizacja lokalnej gospodarki, przyspieszony „kurs tolerancji”, który przeszli obywatele takich miast, zapoczątkowane procesy przekształcania się miast przygranicznych w miasta pogranicza¹⁴ oraz przyjmowanie przez nie funkcji przygranicznych centrów i stolic euroregionów.

Ważnym etapem w ulepszaniu relacji między mieszkańcami obu części miast granicznych jest przechodzenie od współpracy zinstytucjonalizowanej do nieformalnej. Mimo skromnej jeszcze wiedzy na temat specyfiki całokształtu procesów społeczno-kulturowych charakterystycznych dla przygranicznych „dwumieść”,

¹¹ L. Gołdyka, K. Lisowski: *Młodzież miasta przygranicznego wobec przyszłości własnej, państwa i społeczeństwa polskiego*. W: „Pogranicze. Studia Społeczne”. T. 8. Red. A. Sadowski. Białystok 1999, s. 314.

¹² M. Guz-Vetter: *Polsko-niemieckie pogranicze. Szanse i zagrożenia...*, s. 97.

¹³ K. Stokłosa: *Granica na Odrze i Nysie w świadomości mieszkańców Gubina i Gubina (1945–1995)*. W: *Wybrane problemy życia społecznego na pograniczach*. Red. Z. Kurch. Wrocław 2002, s. 93.

¹⁴ A. Sadowski: *Od miast przygranicznych do miast pogranicza...*, s. 5–23.

przedstawiciele różnych środowisk podpowiadają, jakie planowe działania o dającym pozytywny efekt transgraniczny rezultacie można podejmować w takich miastach już teraz. Za działania przyspieszające integrację uznaje się m.in. wspólną realizację przedsięwzięć dotyczących obu miast, w tym np. projektowanie „Ogrodu dwóch brzegów”¹⁵ i „Parku Mostów”¹⁶, które zapewniają lepszą komunikację między częściami „dwumieścia” oraz przyczyniają się do rewitalizacji nabrzeży granicznej rzeki. Cenną inicjatywą jest również zakładanie międzynarodowych uczelni i innych transgranicznych instytucji, na równi służących mieszkańcom obu części „dwumieścia”, powoływanie dwukulturowych przedszkoli i szkół, ugruntowywanie różnych form współpracy i podejmowanie starań umożliwiających przechodzenie do „oddolnych” inicjatyw, zacieśniających wzajemne kontakty między mieszkańcami. Wyrównaniu występujących w „dwumieściach” asymetrii służyć może również planowanie wspólnego, zharmonizowanego rozwoju przestrzennego.

Traktowana w kategoriach atutu przygraniczność i „dwumiejskość” powinna zostać w pełni wykorzystana. Może stanowić nie tylko atrakcję turystyczną, ale również ważny aspekt tożsamości społeczno-kulturowej tych miejscowości. W poddanych analizie ośrodkach przygraniczna „dwumiejskość” jest np. „motywem przewodnim” różnych wspólnie organizowanych zabaw i festynów. Te odbywające się cyklicznie od lat transgraniczne wydarzenia kulturalne w wielu przypadkach stały się już elementem lokalnej tradycji poszczególnych przygranicznych miast podwójnych.

Przygraniczne „dwumieścia” stanowią przedmiot szczególnego zainteresowania Unii Europejskiej. Aktualna polityka unijna sprzyja dynamicznemu rozwojowi tych miast. Obiektem „troski” są przede wszystkim „dwumieścia” zlokalizowane na zewnętrznych granicach jednoczącej się Europy. Struktury unijne, a pod ich dyktando państwa członkowskie organizują formalne ramy „dwumiejskiej” współpracy transgranicznej¹⁷. Przyznają nagrody i wyróżnienia miastom eksponującym swój przygraniczny charakter oraz wspomagają ich starania

¹⁵ „Ogród dwóch brzegów” to nazwa projektu zagospodarowania nabrzeży granicznej rzeki przepływającej przez dane „dwumieście”, polegającego na sporządzeniu studium urbanistycznego i opracowaniu strategii rozwoju obszaru przygranicznego w celu podniesienia jego funkcjonalności i atrakcyjności. „Ogród dwóch brzegów”, który na pograniczu francusko-niemieckim połączył Strasburg i Kehl, okazał się inspirującym wzorem dla Cieszyna i Czeskiego Cieszyna, które przygotowują się obecnie do realizacji tego projektu.

¹⁶ „Park Mostów” to nazwa strategii rozwoju przyjętej przez niektóre z europejskich „dwumieść”. Zakłada ona utworzenie nowego wspólnego centrum miasta podzielonego granicą. Odbudowywanie zniszczonych np. w czasie wojny mostów i „przerzucanie” nad granicą rzeką nowych ma na celu utworzenie ciągów komunikacyjnych pomiędzy placówkami / obiektami edukacyjnymi, kulturalnymi i sportowymi leżącymi w różnych częściach „dwumieścia”, mającymi służyć wszystkim mieszkańcom oraz przyjeźdnym.

¹⁷ S. Malarski: *Polskie miasta nadodrzańskie w nadgranicznych euroregionach polsko-niemieckich...*, s. 255–260.

o uzyskanie tytułu „euromiasta”, „europejskiej stolicy kultury” czy „stolicy euro-regionu”.

Uczciwość badawcza wymaga jednak, aby przysłuchiwać się nie tylko oficjalnym debatom o integracji, ale obserwować życie codzienne na pograniczu. Należy zgodzić się, że właśnie teraz przygraniczne europejskie „dwumieścia” mają szansę potwierdzenia, że nie tylko z nazwy mogą stanowić prawdziwe „laboratoria integracji”, „modele jednoczącej się Europy w skali mikro”, „żywe pomniki partnerstwa międzynarodowego” i najbardziej aktualne „symbole współczesnej Europy”¹⁸. Powierzanie specjalnych zadań i przypisywanie szczególnej roli przygranicznym miastom rzeczywiście może sprzyjać ich powolnemu, symbolicznemu zrastaniu się, choć oczywiście o osiągnięciu zamierzonych celów świadczyć będą nie tyle formalno-instytucjonalne przedsięwzięcia, ile codzienne relacje między mieszkańcami.

Aby odpowiedzieć na pytanie, co decyduje o społeczno-kulturowej specyfice przygranicznych miast podwójnych Europy, można podjąć wiele ścieżek badawczych. Analiza wymaga nie tylko odwołania się do opisujących je – często bezkrytycznie – kolorowych folderów informacyjnych, ale przede wszystkim przeprowadzenia systematycznych badań, które pozwolą udzielić odpowiedzi na pytanie, jak rzeczywiście wygląda życie codzienne każdego „dwumieścia”. Mieszkańcy „dwumieść” od lat spotykają się na ulicach i w parkach, restauracjach, kinach i teatrach. Do nieformalnych kontaktów dochodzi też przy okazji zakupu tańszych produktów w sąsiednim mieście¹⁹.

Współcześnie ważną płaszczyzną badania wzorów zachowań transgranicznych i relacji między mieszkańcami może być analiza zachowań konsumenckich i sposobów spędzania czasu wolnego w przestrzeni obu sąsiadujących miast, choć oczywiście pytań mających na celu określenie specyfiki społeczno-kulturowej „dwumieść” można sformułować znacznie więcej, odwołując się do innych dziedzin życia.

Stawiając pytanie o społeczno-kulturową specyfikę przygranicznych europejskich miast podzielonych granicą, trzeba wziąć pod uwagę również to, że na zalegające w świadomości ich mieszkańców wojenne krzywdy i uprzedzenia nałożyły się lata izolacji i stereotypy, które powodują, że w praktyce stosunki dwustronne cechuje obcość. Mieszkańcy tych miast są sąsiadami, ale tak naprawdę mogą o sobie niewiele wiedzieć. Mieszkańcy „dwumieść” mijają się na ulicach, wspólnie bawią się podczas festynów, ale mentalnie często są sobie dalecy²⁰. Na dawne urazy nakładają się bieżące problemy przygranicznego współży-

¹⁸ *Jardin des deux Rives*. [online]. Dostępny w Internecie: www.kehl.de/wStadt_f/loisirs/jardin.php?navid=20 [dostęp: 2 V 2006]. Przekł. z franc. M. Szalbot.

¹⁹ H. Powęska, T. Komornicki: *Przejścia graniczne: Kostrzyn, Słubice, Świecko, Gubin – podstawowe funkcje i strefa oddziaływania na terenie Polski i Niemiec...*, s. 35.

²⁰ M. Guz-Vetter: *Polsko-niemieckie pogranicze. Szanse i zagrożenia w perspektywie...*, s. 89–109.

cia oraz trudności wynikające z nieznamomości języka najbliższych zagranicznych sąsiadów. Źródłem napięć we współpracy transgranicznej może być też nierówny podział obowiązków i zobowiązań finansowych organizatorów wspólnych przedsięwzięć integracyjnych. Bez znajomości stosunków między mieszkańcami i władzami, które – zdaniem autorów mniej oficjalnych serwisów internetowych poświęconych „dwumieściom” – nadal w większości polegają „na propagandzie europejskiej, na udawaniu sympatii i na braku wiedzy o sobie nawzajem”²¹, projektowanie i realizowanie różnych przedsięwzięć integracyjnych może nie przynosić oczekiwanych rezultatów. Sytuacja każdego „dwumieścia” jest, oczywiście, inna, ale obecność w ich przestrzeni – co prawda zmieniającej obecnie znaczenie – granicy państwowej często nadal powoduje, że ich mieszkańcy żyją nie razem, lecz osobno. Lewo- i prawobrzeżne części „dwumieścia” komunikują się dzięki ludziom przekraczającym granicę. Ulepszanie przygranicznych kontaktów wymaga czasu i przemyślanych działań. Dlatego szczególnie przydatna może okazać się wiedza wypływająca z badań nad przemianami świadomości mieszkańców „dwumieść” oraz na temat efektów realizowanych w poszczególnych przygranicznych ośrodkach przedsięwzięć, które przyczyniają się do przewyższenia uprzedzeń i trudności wspólnego życia przy granicy.

²¹ F. A c k e r m a n n (xan): *Slubice.de&frankfurt.pl – prosto z mostu*. [online]. Dostępny w Internecie: www.frankfurt.pl [dostęp: 20 IX 2005].

A socio-cultural specificity of borderline double towns of Europe

S u m m a r y

The centres, located in Europe, through which the borderline of two countries goes are marked by socio-cultural separateness worth documentation and complex examination. Ethnology, in line with other disciplines, should get engaged in the analysis of phenomena and socio-cultural processes revealing themselves in borderline double towns. The towns divided by the national border have not constituted a frequent type of town. There are several dozen towns divided by a national border in Europe. Borderline “two-towns” are peculiar “cultural laboratories” in which it is possible to observe interesting trans-border phenomena every day. The majority of European double towns are distinguished by biculturalism, bilingualism, and bicurrency until recently. Crossing the border means encountering different architecture, traditions and life style of the community members who experience other problems publicized by different media on both border sides. Political, system and economic Changes happening on a macro scale on the one side and sometimes on both sides of the border in borderline “double towns” evoke extremely dynamic and diversified socio-cultural processes. Borderline double town relations spoil every-day cultural “clashes”, revealing their own complexes and those belonging to their neighbours, as well as reluctance to maintain rather forced than spontaneously-formed kind neighbourhood relations. A counterbalance of negative phenomena typical of many double towns constitutes planned enterprises having a positive in-

fluence on the development of borderline towns: positive results of the activation of local trade, accelerated "course of tolerance" which the citizens of such towns participated in, initiated processes of transforming borderline towns in towns of borderland, and taking on the function of borderline centres and capitals of Euroregions. An important stage in improving the relations between the inhabitants of both parts of borderline towns is moving from the institutionalized cooperation to informal one.

Die sozial-kulturelle Spezifität der Grenzdoppelstädte in Europa

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die in Europa liegenden Städte, durch deren Gebiet eine Grenze zwischen zwei Staaten führt, zeichnen sich durch eine untersuchungswerte kulturelle Eigentümlichkeit aus. Die Ethnologen samt den anderen Wissenschaftlern sollten sich für die Untersuchung von den in Grenzdoppelstädten ablaufenden sozial-kulturellen Prozessen einsetzen. Die durch eine Staatsgrenze aufgeteilten Städte sind kein häufiges Phänomen. In Europa gibt es einige Jahrzehnte solcher Städte, die sonderbare „Kulturlaboratorien“ sind. Die meisten von ihnen sind zweisprachig, haben zwei Kulturen und seit kurzem auch zwei Währungen. Wenn man eine Grenze überschreitet, kommt man mit anderen Sitten, Architektur und Lebensstil der dort lebenden Gemeinschaft in Berührung, welche ihre eigenen, durch die an den beiden Seiten der Grenze funktionierenden Massenmedien an die Glocke gehängten Probleme hat. Die sich beidseitig vollziehenden politischen, strukturellen und wirtschaftlichen Umwandlungen lösen sehr dynamische und verschiedenartige sozial-kulturelle Prozesse aus. Das Zusammenleben in den Doppelgrenzstädten wird durch tägliche „Kulturzusammenstöße“ verletzt, welche das Anzeichen der gegenseitigen Komplexe und des Widerwillens gegen gezwungene Kontakte mit den Nachbarn sind. Ein Ausgleich zu negativen Erscheinungen in den Doppelstädten sind planmäßige Unternehmen, die die Entwicklung der Städte u.a. durch Belebung der lokalen Wirtschaft positiv beeinflussen und den Einwohnern Toleranz beibringen sollen. Auf solche Weise sollen diese Grenzstädte die Funktion der wichtigen Grenzzentren und Hauptstädte der Euroregionen übernehmen. Ein gutes Mittel zur Besserung der gegenseitigen Kontakte zwischen den Einwohnern der beiden Stadteile ist eine inoffizielle und nicht nur institutionelle Zusammenarbeit.